

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Verder in het boek wordt kritisch nagedacht over het feit dat ten tijde van de Zuid-Amerikaanse dictaturen de psychoanalyse er gefloreerd heeft. Had dit te maken met het feit dat de sociale groep die gebruikmaakte van analytische behandelingen, buiten beeld bleef door het regime, of juist het regime inspireerde?

Indrukwekkend zijn de bijdragen die handelen over de instrumentalisatie van analytische concepten, onder leiding van analytici, in het heropvoeden van ‹verdwaalde› individuen, zowel in de Verenigde Staten als in de Oost-Europese staten, of ook ten dienste van het behoud van een koloniaal evenwicht tussen overheersers en onderdrukten. De beschrijving van de Amerikaanse angst voor het rode gevaar met de gekende heksenjacht als gevolg wordt geschetst vanuit de wortels hiervan in de angst van de uit Duitsland voor het toenemende fascisme gevluchte emigranten. Deze kregen snel een toonaangevende en leidende plaats in de psychiatrische ziekenhuizen en psychoanalytische instituten. De auteurs verwoorden eveneens de hypothese dat de Amerikaanse psychoanalyse zich bij voorkeur egopsychologisch oriënteerde met nadruk op afweermechanismen ter bescherming van een fragiel ego vanuit deze post-nazi instelling, in tegenstelling tot de Franse psychoanalyse die dichterbij de driftleer bleef en sterk filosofisch geïnspireerd bleef. De Franse revolutie had immers eerder in Frankrijk een storm van emancipatie en bevrijdend denken mogelijk gemaakt.

Ontluisterend is tevens hoe de gehechtheidstheorie van Bowlby met haar nadruk op een veilige moeder-kindband als voorwaarde voor een optimale ontwikkeling gebruikt werd als model voor de relatie tussen kolonist en gekoloniseerde. Het is in dergelijke uiteenzettingen dat er mijns inziens geweld wordt gedaan aan de authentieke betekenis van de analytische theorie en een verdachtmaking van haar bewuste manipulatie door analytici voor minder nobele doeleinden. Maar, niets menselijks is uiteraard bestand tegen kwalijke invloeden.

den. Zo blijft de belangrijkste les uit dit werk het feit dat onder totalitair bewind een zekere mate van ontkenning en verblinding soms de enige manier is om psychisch te overleven en hernieuwde krachten te ontplooiën wanneer de wind weer uit een gezonde en constructieve richting waait.

Ernst Lossa: een onbekende broer van Anne Frank

Bespreking van

Erik Thys (2015). *Psychogenocide — Psychiatrie, kunst en massamoord onder de nazi's*. Berchem: Epo. ISBN 978 94 6267 047 1, 319 pp., € 24,50

MARK KINET

Afgezien van enkele korte vermeldingen komt de psychoanalyse in dit boek nergens ter sprake. Slechts even wordt terloops gesproken over het Joodse vergif dat Freuds werk zou bevatten, reden waarom het in 1933 naast vele andere wereldliteratuur in een boekverbranding terecht kwam (p. 234). Toch verdient deze publicatie van psychiater, kunstenaar en musicus Erik Thys mijns inziens een bespreking in dit tijdschrift. Ze beschrijft immers beklijvend een historisch gegeven dat absoluut onvoldoende wordt gekend en erkend en dat door de auteur voor het eerst van een eigen naam wordt voorzien: psychogenocide. Ze vertelt aan de hand van een schat aan documenten en beeldmateriaal het aangrijpende verhaal van een moedwillige en georganiseerde massamoord op psychiatrische patiënten, mensen met diverse verstandelijke beperkingen en op kunstenaars en hun werk. Deze was geïnspireerd door in die tijd schijnbaar wetenschappelijk gefundeerde degeneratieve opvattingen onder andere over psychopathologie, de frenologie van

Gall en de psychiatrische morfologie van Lombroso, evenals de door toen ook elders vigerende eugenetische en sociaal-darwinistische principes. Dit alles leidde tot een grootschalige en soms industriële massavernietiging die voorafging aan de eigenlijke genocide of holocaust op de Joden en er technisch (gaskamers, Zyklon B), politiek en organisatorisch het pad naartoe effende. Erik Thys bespreekt in zijn boek uitvoerig en overtuigend de door het nazisme vooropgestelde band tussen geestesziekte en (wat hen betreft *entartete*) kunst. Op de pagina's 70-72 vindt de lezer een indrukwekkende lijst van zogezegd onttaarde kunstenaars van wie tientallen tot de grondleggers van de modernste kunststromingen met hun verontrustende vreemdheid behoren: surrealisme, expressionisme, dadaïsme of art brut. Het is een cynische constatering dat juist de tentoonstelling die hen aan de schandpaal wilde nagelen, met zijn drie miljoen bezoekers waarschijnlijk de drukst bezochte ooit was van hedendaagse kunst en dat ze daarmee vijf maal meer bezoekers trok dan die van de door de nazi's geconsacreerde *Grosze Deutsche Kunstausstellung* (p. 71, 75). In een apart hoofdstuk staat Thys uitgebreid stil bij de eerste collecties en publicaties rond Outsider Art. Volgens Prinzhorn (van de gelijknamige collectie) is deze kunst bijzonder, niet omdat ze ziek zou zijn, maar omdat ze origineel en onbezoeeld is. Verderop worden ook evoluerende opvattingen en wetenschappelijke bevindingen rond het verband tussen geestesziekte en creativiteit besproken. Samengevat: een beetje gestoord zijn helpt, maar te veel is contraproductief (p. 110). Memorabel luik is de ideologische en propagandistische 'aanloop tot het ondenkbare': de psychiatrische genocide die aanleiding vormde tot dit boek en die in haar veelvuldige manifestaties kan worden samengevat onder de noemer Actie T4. Het is een van die typische nazi termen. Viktor Klemperer besprak in zijn *Lingua Tertii Imperii* uitgebreid het fenomeen van de vaak naargeestige *Schleierwörter* of *New*

Speak (George Orwell) die zo eigen was aan de taal van het Derde Rijk (p. 187). De woorden 'Arbeit macht frei' zijn exemplarisch en spreken in dit verband boekdelen. Een aantal artsen die als brein of als uitvoerder ('De spuit hoort in de hand van de arts', p. 160, 'Witte jassen om sérieux te geven', p. 162) in T4 een sleutelrol speelden passeren met naam en toenaam de revue. Het is een medische variant op Hannah Arendts 'banaliteit van het kwaad' of voorbode *in real life* van de latere en beruchte sociale experimenten van Stanley Milgram. De levensloop van deze artsen wordt kort besproken, evenals het gedachtegoed dat ze aanhingen. Ze behoren tijdloze herinnering te zijn aan hoe de eed van Hippocrates (met als een van de primordiale principes 'primum non nocere') onder politieke druk van min of meer autoritaire regimes kan worden verkracht. Uit de mond van een van de betrokken artsen, Karl Brandt: 'Moraal heeft nooit bestaan; slechts de dictatuur van de macht' (p. 221). De voornaamste remedies tegen dergelijke ontsporingen zijn wellicht 'nabijheid en empathie' (p. 284). Artsen vormen echter blijkbaar een risicoberoep. Nota bene was 45 procent in tegenstelling tot 9 procent van de bevolking) onder hen lid van de nazi-partij (p. 204). Opatd we niet zouden denken dat dergelijke zaken tot een ver verleden behoren valt in deze context gepast de naam van dichter, psychiater en oorlogsmisdadiger Radovan Karadzic. Dat ethische en esthetische kwaliteiten of betrachtingen niet altijd correleren mag ook uit het voorbeeld van (de mislukte) kunstschilder Hitler blijken, wiens psychiatrisch en artistiek verleden Thys reeds in het begin van het boek bij wijze van toonzetting op de korrel neemt (p. 19, 21). Het boek besluit met de processen die onmiddellijk na de oorlog de (psycho)genocide behandelden. De artsen ontsnapten grotendeels aan vervolging (p. 203). Thys bespreekt op het eind nog de juridische en deontologische lessen (onder andere Code van Neurenberg 1946-1949; p. 225) die uit dit alles werden getrokken. Ook bespreekt hij

aan de hand van heel wat indrukwekkende cijfers hoe het psychiatrische patiënten van andere Europese landen in de oorlogsjaren is vergaan. Hoewel hier (misschien) geen kwaad opzet in het spel was, is ook hier het dodenaantal (veelal door verhongering en verwaarlozing) astronomisch hoog.

Op de voorkant van het boek staat een foto van de vijftienjarige Ernst Lossa. Het is een van de vele onschuldige kinderslachtoffers die meer in detail (p. 142) worden besproken. De jongen vertoont (bedoeld of onbedoeld) enige fysieke gelijkenis met (een jongere versie van) de auteur. Zeker heeft Thys zich in het lijden van Lossa ingeleefd. Ernst Lossa wordt in dit boek tot icoon gepromoveerd van de psychogenocide, net zoals Anne Frank het inmiddels is geworden voor de Shoah. Elie Wiesel: 'De doden vergeten staat gelijk met hen een tweede maal

doden' (p. 273). De Yad Vashem heeft ondertussen met de nodige moeite gelukkig al zo'n 4,3 miljoen namen van Holocaustdoden verzameld (p. 272).

Iconische figuren als Frank en Lossa belichamen dan bij uitstek een onmenselijke tragedie waarvan ze voor geheel de mensheid kunnen blijven getuigen. Op de achterflap van het boek staan zeer lovende commentaren van Paul Verhaeghe, Dirk De Wachter en Arnon Grunberg te lezen. Ze noemen het boek beurtelings mooi, belangrijk, goed gedocumenteerd, zorgvuldig geschreven. Het zou lezen als een trein. Meteen wil ik stellen dat deze superlatieven (voor de verandering) eens niet overdreven zijn en dat het boek dan ook een zo groot mogelijk lezerspubliek verdient. En bovendien: vertalen, die internationale!